

Csapody Miklós

Mikó Imre pályakezdése (1928–1933)

Az erdélyi magyar kisebbség második értelmiségi nemzedékének pályakezdése a harmincas évek első felére esett, arra az időre, amit Ligeti Ernő „a helytállás korának” nevezett.¹ Ezt az időszakot a román államhatalom magyarellenos intézkedései, a gazdasági válság elmélyülésének súlyos társadalmi következményei és a világnézeti szembenállás kieleződése kísérte végig.

A generációs jelentkezések hulláma, a csoportok fellépése és rövidebb-hosszabb intézményesülésük három periódusra oszlik. Az első (1918–1929) az *Erdélyi Fialatok* mozgalmanak előtörténete: az ideologikus útkeresés (a *Tizenegyek* antológiája, 1923) és a nemzedéki bázis felhalmozódásának ideje.² A második periódust „1929 nemzedékének” fellépésétől, az Erdélyi Fialatok létrejöttétől (1930) a mozgalom és a lap 1932 végéig tartó felívelő szakaszán,³ majd hanyatlása kezdetén keresztül a *Hitel* című folyóirat (1935–1944) szellemi körének nemzedéki orientációt meghatározó működése jelenti 1940 őszéig. A harmadik, rövidebb időszak (1940–1944) a második bécsi döntés után következik, amikor a harmincas évek fiataljai egyre tevékenyebb részesei lesznek az immár többségi magyar közéletnek.⁴

Mikó Imre az első kisebbségi korszak közéletének meghatározó, sőt kimagasló értelmiségi alakjai közé tartozott. Egész nemzedéke életútját, így az ő életpályáját is az Erdélyi Fialatok mozgalma, maguk teremtette, nagy hatású felkészítő iskolája határozta meg. A lap főmunkatársai – az 1901-ben született Balázs Ferenc, László József (1902), Debreczeni László és Jancsó Béla (1903), László

¹ Az 1931–37 közötti időt, l. *Súly alatt a pálma*. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Fraternitas R.–T. Kolozsvár, é. n. [1941] 137.

² Az 1928/29. és a következő tanév, l. Csapody Miklós: *Program és nemzedék*. Az Erdélyi Fialatok előtörténete (1923–1929). In: *Egy nemzedék iskolája*. Az Erdélyi Fialatok (1929–1933). Korona Kiadó, Budapest, 2009. 86–100.

³ Részletesebben Csapody Miklós: *Hőskor és hanyatlás*. Az Erdélyi Fialatok története 1930 és 1933 között. I. m. 160–188. Ligeti Ernő szerint „Az 'Erdélyi Fialatok' mozgalmanak látható kettőtörése után két teljes évig alszik minden ifjúsági mozgalom.” I. m. 146.

⁴ Csapody Miklós: *Régi ellenfelek mai öröksége*. Az Erdélyi Fialatok a régi, az új és a legújabb Korunkban (1930–2008). In: *Egy nemzedék iskolája*. 346–350.

Dezső (1904), Jancsó Elemér és Péterffy Jenő (1905), Bíró Sándor, Dsida Jenő,⁵ Bányai (Baumgarten) László (1907) és Demeter János (1908) – az erdélyiség fordulója,⁶ vagyis a harmincas esztendőök elején mind a húszas éveikben jártak. Köztük a legfiatalabb az 1911-es születésű Mikó Imre volt.⁷

Bár a kisebbségellenes román kormányok sovíniszta politikája tanulmányi éve alatt, majd egzisztenciateremtése kezdetén folyamatosan akadályozták, a nemzedék beérkezése mégis viszonylag sikeresnek mondható. Mikó generációja legjobbjainak – és az élet más, gyakorlati területein is szinte mindnyájuknak – közéleti és szakmai pályára lépése a harmincas évek végére, majd az Észak-Erdély visszacsatolása után bekövetkező „közéleti őrsváltás” idejére esett. Ezt az időt az Erdélyi Fialatok legszűkebb köréből többen nem érték meg: László József 1932-ben,⁸ Balázs Ferenc 1937-ban,⁹ Dsida Jenő 1938-ban¹⁰ halt meg.

Az „őrsváltáskor” már a harmincas éveikben járók tudományos, egyházi, irodalmi és sajtómunkásságának kibontakozása¹¹ – felkészülésük ideje, a „diákpolitikában” eltöltött közös évek múltán – természetesen már különböző, párhuzamos vagy közeli, olykor azonban egymással ellentétes irányokban vezető utakon, az egyéni életpályák különböző ívein ment végbe. Egy részük „a visszacsatolás után vezető pozícióba került, komoly hatást gyakoroltak az Erdélyi Párt politikájára,¹² a MADOSZ vezetői pedig a Magyar Népi Szövetséget szervezték meg 1944 után.¹³ Az előbbieik közül Venczel Józsefnek és Mikó Imrének a hatvanas években újra meghatározó szerepe volt a romániai magyar tudományos élet-

⁵ Már főmunkatársként írt folyóiratokról, I. [-a. -ő]: *Erdélyi Fialatok*. Romániai magyar főiskolás lap. Pásztortűz, 1930. 3. 71.

⁶ Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. Szeged, 1933. Értekezések a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetéből. 11. 120–133.

⁷ Neve az 1930. február. I. évf. 2. számtól az 1933. I. negyed, tavaszi számig szerepelt a lapon főmunkatársként, alapítóként az 1931. február. II. évf. 2. számtól az 1933. 1. negyed, tavaszi számig.

⁸ Az „Erdélyi Fialatok”: *László József*. Erdélyi Fialatok (a továbbiakban: EF), 1932. november. 6. 101–102.

⁹ László Dezső: *Balázs Ferenc*. Fialatok, 1937. VIII. évf. 2. 1–2.

¹⁰ Jancsó Béla: *Dsida Jenő*. Uo. 1938. IX. évf. 2. 5. L. a 149. jegyzet.

¹¹ E korosztály indulási nehézségeiről I. Vita Sándor: *A harmincévesek problémái*. Magyar Kisebbség (a továbbiakban: MK), 1933. február 16. XII. évf. 3–4. 108–117.

¹² L. *Erdély a magyar képviselőházban*. Az Erdélyi Párt kiadása. Kolozsvár, 1942 és Balázs Sándor: *Mikó Imre*. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968). Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 95–147.

¹³ L. Töttössy Magdolna: *A Magyar Népi Szövetség története 1944–1953*. I–II. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2005.

ben,¹⁴ Márton Áron pedig gyulafehérvári római katolikus püspökként vezette egyházát a nyolcvanas évekig.¹⁵

Mikó az időszak kiemelkedő személyiségei között is azon kivételesen ritka kevesek közé tartozott, akiknek pályakezdése megelőzte nemcsak az egzisztencia megalapozásának kezdetét, azaz hivatalos munkába állása idejét, hanem diplomája megszerzését, sőt egyetemi tanulmányainak befejezését is. Életútja hozzávetőleg négy pályaszakaszra osztható. Diákéveitől 1940-ig tartott az első, a leg hosszabb szakasz, az 1940–1944 közötti volt a második. Az 1944 októberétől 1948 júliusáig tartó időszakot szovjet hadifogságban töltötte,¹⁶ voltaképpen ezt kellene, ha nem is harmadik pálya-, de életszakaszának tartanunk (ismeretes körülmények között, más szellemi elfoglaltság híján, ekkor tanult meg műfordítói szinten oroszul). Az 1948–1958 közti, javarészt egykori iskolájában eltöltött orosz tanári esztendőket után a '60-as, '70-es évek haláláig (1977) tartó, ismét hosszabb periódusa volt negyedik, termékeny pályaszakasza.¹⁷

Közéleti pályafutásának kezdeti ideje unitárius kollégiumi, diákmozgalmi szerepléseitől (1928) a harmincas évek első harmadáig tartott, ekkoriban kezdtek az erdélyi magyar közélet egyik, máris ismert nevű reménységeként számon tartani. Pályakezdő korszakának két kitüntetett éve 1931 és 1932, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című munkája előkészületeinek, megírásának és megjelenésének ideje. Nagy hírnevet szerző „berobbanására” tehát huszonegy éves korában került sor, az Erdélyi Fiatalok között eltöltött mozgalmas, rövidesen lezáruló idő mégis voltaképpen ekkor ért véget. Indulása a generációs jelentkezések első két nagy periódusát (1928–1933), a második nemzedék fellépésének idejét fogja át. Pályafutásának ezt a szakaszát 1934–1936 közötti ösztöndíjas külföldi tanulmányi évei zárták.

¹⁴ Életrajzát I. Csátári Dániel: „Erdélytől Európáig”. Mikó Imre életútja. In: Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Optimum Kiadó. Bp., 1989. I–XXIV. (Az 1944. évi kolozsvári első kiadás reprintje) és Bárdi Nándor: *Egy magyar girondista Erdélyben*. In: Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 5–33. L. még Csapody Miklós: *A politikus Mikó Imre*. Korunk, 2011. III. f. 4. 73–75.

¹⁵ Bárdi Nándor: *A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989)*. In: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor–Simon Attila. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja, 2006. 44.

¹⁶ *Mikó Imre levele Aurel Ducához*. Kolozsvár, 1968. október 7. Közli Balázs Sándor: *Mikó Imre*. 359.

¹⁷ Bárdi Nándor: *Egy magyar girondista Erdélyben*. 5–7.

A család hagyományai

Szépapja, Mikó Sámuel (1774–1849) negyven évig a bölöni unitárius egyházközség tanítója volt; dédapja, Lőrinc (1806–1872) „szintén a kolozsvári unitárius főtanodában nevelkedett, majd jogot végzett, ügyvéd, unitárius egyházi tanácsos és centumvir¹⁸ lett [...], többféle vezető tisztséget viselt, s az abszolutizmus alatt az egyháznak az államhatalommal folytatott közjogi harcait ő irányítja.”¹⁹ Lőrinc fia, Imre (1847–1907), Mikó Imre nagyapja a kolozsvári ítélőtábla bírja és az egyház tanácsosa volt, édesapja pedig, aki ugyancsak a Lőrinc nevet viselte (1881–1967), maga is bíró lett. Miután 1922-ben, hét év után hazakerült az orosz hadifogságból, egyházi titkár lett, akinek tevékenysége fiára is nagy hatást gyakorolt.

Mikó Lőrinc az unitárius egyház ügyvivőjeként a kisebbségi politika küzdelmeiben is részt vett. Jelen volt azokon az 1925. november 6-i bukaresti tárgyalásokon, amelyeket a magyar egyházak képviselői a magánoktatási törvényjavaslatról Anghelescu oktatási miniszterrel folytattak. 1926. január 16-án az Országos Magyar Párt elnöksége a Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárában tartott ülésén többek között Ugron István, Bethlen György, Makkai Sándor, Bernády György mellett ő is jelen volt. Amikor 1928. augusztus 8-án Boros György unitárius püspök javaslatára felekezeti iskolai jogvédő szakbizottság jött létre, tagja lett Mikó Lőrinc is.²⁰ A húszas években egyháza képviselőjeként ott találjuk a Minerva Biztosító Részvénytársaság vezetőségében,²¹ de kivette részét Kolozsvár magyar közéletének teendőiből is: 1928. november 11-én *A vallás és közoktatásügyi törvények és a nők* címmel az erdélyi magyar nők első kongresszusán tartott előadást.²² Mikó Lőrincné Zsakó Aranka a Dávid Ferenc Egylet tagszervezetének, az 1922-ben újjáalakult Unitárius Nők Szövetségének egyik ügyvezető alelnökségét vállalta.²³

A fiatal Mikó hagyománytisztelő, modern szabadelvű, mi több, a maga idején radikálisnak tekintett tájékozódását, szemlélete alakulását, hivatása felismerését és szakmai fejlődését a család légköre, szüleinek felfogása mellett nagybáty-

¹⁸ évenként választott egyházi bíró (lat.)

¹⁹ Mikó Imre 1939-ben kelt önéletrajza. Közli Balázs Sándor *i. m.* 8.

²⁰ György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Bp., 2006. Kézirat. 120.

²¹ MK, 1926. január 15. V. évf. 2. (II. borító)

²² MK, 1928. december 16. VII. évf. 24. (III. borító)

²³ *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. I. évf. Szerk. Sulyok István és Fritz László. Juventus kiadás, Kolozsvár, 1930. 159.

ja, Kelemen Lajos történész (1877–1963) emberi alakja és munkássága is meghatározóan befolyásolta. Hasonlóan a Jancsó családhoz: Jancsó Ödön és Zsakó Klára gyermekei, Béla és Elemér első unokatestvérei voltak. Házassága révén – a kolozsvári német polgárcsaládból való Kauntz Kornéliát 1939-ben vette feleségül – ugyancsak az erdélyi magyar konzervatív liberális, városi-polgári hagyomány részes folytatójává lett.

Felfogására, magatartásának alakulására meghatározó hatást gyakorolt az erdélyi unitarizmus történelmi öröksége, felmenőinek az egyház történetében játszott kiemelkedő szerepe. Már 1936-ban, huszonöt éves korában az Erdélyi Unitárius Egyház Főtanácsának tagjává választották meg, apja után pedig, aki 1946–1952 között volt főgondnok,²⁴ 1964–1968 és 1975–1977 között ő is betöltötte a legmagasabb unitárius világi tisztséget.²⁵ „A kommunizmus esztendeiben kevesen tartottak ki vallásuk mellett, Mikó Imre azok közé tartozott, akik nem fordultak el egyházuktól [...] életművét át- meg átszövi felekezeti hovatartozásának vállalása és büszke tudata.”²⁶

Tanulmányai

1917-ben az Unitárius Kollégium elemi iskolájának magántanulója lett.²⁷ Apja hazatérése idején szerveződött újjá a *Keresztény Magvető*, az Unitárius Irodalmi Társaság folyóirata, majd Jancsóék Monostori úti házában, 1923-ban, a *Tizenegyek* antológiája²⁸ idején „indult meg az én irodalmi pályafutásom is: Béla bátyám odaállított, hogy csomagoljam a frissen megjelent, 'még meleg' könyvet, s egy-egy csomaggal a postára is elküldött. Nagy öröm volt eleven írók között forgolódni, szavaikat elkapni, továbbadni, tréfáikon derülni, még ha nem is

²⁴ *Négyszáz év 1568–1968*. Emlékkönyv az Unitárius Egyház alapításának négyszázadik évfordulója alkalmából. Kolozsvár, 1968. 119.

²⁵ Kovács István: *Aki előttünk járt: Mikó Imre (1911–1977)*. KerMagv, 2003. CIX. évf. 1–2.

²⁶ Kovács Sándor: *Néhány szó Mikó Imréről és könyvéről*. In: Mikó Imre: *A szülőföld szerelmese*. Orbán Balázs életének regénye. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2011. 367.

²⁷ Mikó Imre: *A mi házunk*. In: *A csendes Petőfi utca*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár-Napoca, 1978. 59.

²⁸ *Verseik / Elbeszélések / Tanulmányok TIZENEGY fiatal erdélyi írótól erdélyi művészek rajzaival* (Erdélyi fiatal írók antológiája). Minerva rt., Cluj-Kolozsvár, 1923. (Balázs Ferenc, Dobai István, Finta Zoltán, Jakab Géza, Jancsó Béla, Kacsó Sándor, Kemény János, Maksay Albert, Mihály László, Szent-Iványi Sándor, Tamási Áron művei Ács Ferenc, Dévai Margit, Jeddy Sándor, Kós Károly, Lengyel Sándor, Nagy Benő, Pap Domokos, Szakáts Lajos, Szopos Sándor, Tóth István illusztrációival)

értettem.”²⁹ Famíliájának tekintélyes jogászi-közügyi öröksége, e hagyomány folytatásának benső késztetése ellenére legjobban a szépirodalomhoz, az írói munkához vonzódott. Szellemi érdeklődése és fölismert tehetsége mellett természetes oka volt ennek az erdélyi magyar irodalom korabeli eszmeteremtő, magatartásformáló szerepe, valamint az irodalmi transzszilvanizmusnak a politikai, majd a társadalmi aktivitással való összekapcsolódása, és ennek Mikóék nemzedéke életében játszott szerepe. A Tizenegyek könyve az időszak irodalmi-szellemi törekvéseinek gyűjtőmedencéjeként az *Erdélyi Helikon* (1928–1944) és az Erdélyi Fiatalok közös előképe volt, amely az irodalmi és a társadalmi cselekvés kezdetben valóban csupán nemzedékinek látszó programját bontakoztatta ki.³⁰

Kolozsvárt „a Sulyok István 'Ellenzék'-ben közölt húsvéti cikke indítja meg azt a társadalmi akciót, amelynek eredményeképp az Országos Diáksegélyző Bizottság és később az Ellenzék Menza alakul meg [...], amíg a bukaresti magyar főiskolai hallgatók maguk mozzgatják a kérdés elintézését és főképp az érdekvédelem problémája úgy, ahogy, de rajtuk keresztül, a Diákosztályban oldódik meg, addig a kolozsváriak bizonyos passzivitással a magyar társadalom felelős vezetőire hagyják, sőt hártják mind az érdekvédelem, mind a szemináriumi továbbképzés sürgős és sürgető szüksége feletti gondolkodást.”³¹

Az Unitárius Kollégium főgimnáziumában a bukaresti kezdeményezés idején indult meg a *Diákélet* című újság, az ekkor tizenöt éves Mikó első közleménye (*Üdvözet a Véndiákoknak*) azonban már az *Unitárius Közlönyben* jelent meg.³² Középiskolai éveiben igazgatója (1925–1928 között) Borbély István irodalomtörténész volt, az intézmény hallgatósága mintegy 300 fő; a Kollégiumban önképző- és olvasóköri, sport- és zenei egyesületek működtek. A *Remény* című kéziratot, illusztrált diákújságot a nagy hagyományokra visszatekintő Kriza János Önképzőkör adta ki,³³ itt közölt először Balázs Ferenc, Kemény János, Ligeti Ernő és Szabédi (Székely) László is.³⁴

²⁹ Tamási Áron. In: *A csendes Petőfi utca*. 85.

³⁰ L. Csapody Miklós: *Egy nemzedék fellépése*. In: *A Tizenegyek*. Egy antológia elő- és utóélete (1923–2003). Közzéteszi Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003. 201–217. és *Egy nemzedék iskolája*. Az Erdélyi Fiatalok (1929–1933). Korona Kiadó, Budapest, 2009. 75.

³¹ Venczel József: *Az erdélyi magyar főiskolai ifjúság mozgalmának kibontakozása*. MK, 1933. február 16. XII. évf. 3–4. 100.

³² 1926. október. XXXVI. évf. 8. 173–174.

³³ Nem tévesztendő össze a Református Kollégium azonos című diáklapjával, l. Csapody Miklós: *Jancsó Béla és az Erdélyi Fiatalok fellépése*. In: *Egy nemzedék iskolája*. 226.

³⁴ Gaal György: *Unitárius iskolaügy a 20. század első felében*. KerMagy, CXIV. évf. 2008. 4. 493.

Mikó az 1927/28-as tanévben tagja, majd nyolcadikos korában, 1928 püncösdjétől a kör elnöke volt; zsengei, a *Reményik Sándor*,³⁵ a *Brassai bácsi, az ifjúság barátja*³⁶ és a *Ballag már a vendiák...*³⁷ a kör almanachjában láttak napvilágot. Amikor iskolájától búcsút vett, az önképzőkori évkönyvben ezt írta: „Felsorolhatnók, hogy ez alatt mit végeztünk [,] s hogy volt egy alakuló, 11 rendes, egy dísz- és egy záróülésünk, azokon tudományos és szépirodalmi tárgyú felolvasásokkal, novellákkal, versekkel, műfordításokkal, színi jelenetekkel és zeneszámokkal szerepeltünk, hogy rendeztünk szavalóversenyt, vitagyűlést, szerkesztetük a 'Remény' című folyóiratot. De mindezen száraz adatok mögött ott áll a tulajdonképpeni önképzés, a minden epizódjával tarkálló önképzőkori élet. Más [,] mint régen, de azért ugyanaz a szellem, a költő-püspök öröke [...] volt egy másik meghatározója az idei működésünknek. Igyekeztünk bekapcsolódni az új erdélyi renaissance irodalom szellemébe. Felismertük annak jelentőségét, hogy mi nekünk ma Erdély és milyen felfrissülést és új kútforrások megnyílását jelenti nekünk ma az erdélyi szellem feltámadása. Fenntartani ezt a kultúrát, mely a Királyhágótól a Hargitaig táplál bennünket s ennek a kultúrának erős végvárat építeni ide. Ez ma több mint kötelesség, ebben látom én ma a ballagó vendiákok jövő történeti hivatását.”³⁸

Az 1925. évi magánoktatási törvényt követően a középiskolák magyar végzőseit 1928 nyaratól a bakkalaureátus fenyegette. Ennek célja az „idegen test”: a magyar kisebbség fiatalságának a felsőoktatásból való kiszorítása volt, nem sikertelenül. Az Erdély magyarlakta területein hamarosan általánossá vált bukási arányszám nemcsak a guillotine³⁹ élet mutatta meg, hanem a fiatal Mikó rendkívüli szorgalmát és képességeit is: egyike volt annak a két érettségiző diáknak, aki a kolozsvári unitárius főgimnáziumból képesek voltak letenni a drákói vizsgát.⁴⁰

A kolozsvári egyetem jogi karára az 1928/29-es tanévben iratkozott be. Jancsó Elemér láttelele szerint „1928 és 1934 között három élesen elhatárolható

³⁵ *Almanach a Kolozsvári Unitárius Főgimnázium Kriza Önképzőkörének 1927–28. évről.* Kiadja a Kriza Önképzőkör. Cluj-Kolozsvár, 1928. 6–16.

³⁶ Halálának harmincéves évfordulója alkalmából. Uo. 42–47.

³⁷ Uo. 1928. 70–72.

³⁸ *Ballag már a vendiák...* In: *Almanach a Kolozsvári Unitárius Főgimnázium...* 71–72.

³⁹ A bakkalaureátust Prohászka László nevezte „tanügyi guillotine”-nak, vö. *Gazdálkodjunk az élő nemzeti vagyonnal!* MK, 1929. december 1. VIII. évf. 23. 862.

⁴⁰ *Íróról író... közéleti emberről közéleti ember írhat a leghitelesebben.* In: *Közelképek.* Húsz romániai magyar író. Az interjúkat készítette Marosi Ildikó, fényképezte Erdélyi Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974. 114.

irányváltozást vehetünk észre a fiatalság szellemi mozgalmaiban. Az első a felekezeti jelleget és az ezzel szemben megnyilvánuló polgári radikális irányzatot tükrözi vissza. A második a világnézeti harcok bélyegét hordja magán. A harmadik, amelyik a máj [1935] is magában foglalja, mintha visszatérés volna az első periódus főirányaira, de azzal a különbséggel, hogy most már a felekezetek és az ifjúság polgári radikális irányzata közötti ellentét felcserélődött a baloldali ifjúság és az egész polgári társadalom alapján álló fiatalok küzdelmével [...]. 1928-tól fogva mindhárom egyház – főleg a Magyar Párt támogatásával – az addig elmulasztott ifjúságszervezést kezébe vette. A reformátusoknál az 'Ike' [Ifjúsági Keresztyén Egylet – CSM] építi ki hatalmas arányokban főiskolás szakosztályát, az unitáriusok a Dávid Ferenc Egyesület ifjúsági szakosztályában tömörültek, a katolikus ifjúság szervezeteiben éveken át az egyháznak ellentmondás nélküli befolyása nyilatkozott meg. Az egyoldalú vallásos program, mely mindhárom egyesületben megnyilvánult, nem tudta az ifjúság széles rétegeit kielégíteni és kikitörő villongásokra vezetett. Néhány, Magyarországból jött lelkes fiatal⁴¹ próbálta az ifjúsági élet fenyegetett egységét megmenteni az 'Erdélyi Fialatok' alapításával. A lap munkatársai között az említett ifjúsági egyesületek képviselve voltak (református részről László Dezső, Jancsó Elemér, katolikus részről Dsida Jenő, Péterfy Jenő, unitárius részről Mikó Imre és Balázs Ferenc), egyébként a vallási kérdést kikapcsolták programjukból. Kitűzött célja volt az alakulásnak: a magyar ifjúság felekezetekre széteső tömegeit egy haladó, újarcú erdélyi magyar világot formáló programban egyesíteni.⁴²

Mikó a főiskolás-egyetemi ügyek és a társadalomtudományi szemináriumok szervezésének felelőseként⁴³ – addigi működése után egyre népszerűbb, széleskörű elismertségnek örvendő ifjúsági vezetőként, nevezetes kolozsvári unitárius család fiaként, nagyreményű falukutatóként – és természetesen mint Jancsó Béla unokaöccse került az Erdélyi Fialatok irányítói közé. 1930 februárjától 1933 áprilisáig volt a lap főmunkatársa és propagálója, a kisebbségi jogi szeminárium irányítója, melynek összejöveteleit családja Petőfi utcai házában tartották.

⁴¹ Egykor az érintettek körében is vitát kiváltó tévedés. Az Erdélyi Fialatok alapítói is kivétel nélkül erdélyi születésűek, köztük „Magyarországról jött lelkes fiatalok” nem voltak.

⁴² Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa nevelésügyének tükrében 1914–1934*. Merkantil-nyomda könyvkiadó vállalat, Budapest, 1935. 73–74.

⁴³ *Az Erdélyi Fialatok 1931. július 12–14-i alapítói összejövetelének programja*. In: *Erdélyi Fialatok*. Dokumentumok, viták (1930–1940). Közzéteszi László Ferenc és Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1986. (A továbbiakban: EF-dok.) 144–145.

Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés

A transzszilvanizmus irodalmi ösvényeitől mindinkább eltávolodva, a szép-irodalomtól és a közírás java természetétől mégis erőteljesen ihletve, az erdélyi magyar tudományosságban a harmincas évek elején egy elhanyagolt tudományág kezdett kibontakozni: a szociológia. „A legfiatalabb értelmiségi réteg nem versenyez a szépirodalom terén a már ’jubiláló’ írónemzedékkel, de tudományos téren hangyaszorgalommal végzi el az időszerű ’kis-munkát’ – írta Ligeti Ernő –. Felfigyelünk Mikó Imre, László Dezső, Bíró Sándor, Szabó Attila, Albrecht Dezső, Biró József, Vita Zsigmond, Szenczei László, Jancsó Béla, Venczel József, Böződi György stb. neveire és érdeklődéssel várjuk, mi lesz majd ezekből a fiatalokból, ha majd leküzdik túlzó önbizalmukat, amely az ifjúság természetéből ered és kalandozó érdeklődésüket egy szűkebben megvont munkaterületre korlátozzák.”⁴⁴ Az erdélyi magyar szociológia első, máig meghatározó műve Mikó húszéves korában írott első könyve lesz, melynek előmunkálatai 1931 nyarán kezdődtek. Júniusban a falukutató kérdőív már készen állt, amikor „losonczi báró Bánffy Ferenc, minden önálló magyar törekvés őszinte támogatója, az Erdélyi Fiatalok nyári falu-akciójáról a Keleti Újságból értesülvén, felajánlotta szerkesztőségünknek, hogy kolozsorsai birtokára két-három falumunkást egész nyáron szívesen lát [...]. Mikó Imre joghallgató 9 község nemzetiségi helyzetképét készítette el az általános kultúrhelyzet, család és tulajdonviszonyok adataiból.”⁴⁵ Bánffy ígéretét már bírták, amikor Jancsó Bélával beszélgetve „mondtam el először, hogy én a nemzetiségi együttélést szeretném tanulmányozni, hadd lássuk végre, mit jelent a nép körében a transzszilvanizmus, amelyért mi akkor – a szárnyát bontogató erdélyi irodalom könyvtelvényeitől áthatva – annyira lelkesedtünk.”⁴⁶ A munka 1931 augusztusában kezdődött a birtokhoz tartozó falvakban, amikor Demeter János, a faluszeminárium elnöke (a gazdasági kutatások kiegészítésére), Debreczeni László grafikus (a néprajzi-népművészeti kutatás kiegészítésére), és Mikó Imre joghallgató „a falu kulturális kérdéseinek és világnézeti problémáinak tanulmányozására” három hétre Kolozsorsára ment.⁴⁷ A székely kulturális önkormányzatról szóló tanulmányának vázlatával 1931. november 8-ára *Az erdélyi falu...* kéziratával az év decemberére készült el.

⁴⁴ *Súly alatt a pálma*. 193.

⁴⁵ Az Erdélyi Fiatalok szerkesztősége: *Az Erdélyi Fiatalok csoportos nyári falu-tanulmányozása*. EF, 1931. október. II. évf. 7. 138.

⁴⁶ Mikó Imre: *A csendes Petőfi utca*. 120.

⁴⁷ *Jancsó Béla levele báró Bánffy Ferenchez*. Kolozsvár, 1931. július 7. EF-dok. 148.

1931 őszén negyedéves joghallgatóként, tanulmányi idejének hetedik féléve elején ígéretes állásajánlatot kapott, amely alkatának és szakmai érdeklődésének egyaránt megfelelt. Élt tehát a kínálkozó lehetőséggel, s egyetemi tanulmányainak tízhónapos megszakítását határozta el. 1932 januárjában Bukarestbe költözött, hogy az év novemberéig az Országos Magyar Párt jogvédő irodáját vezesse. Kiválasztásában professzora, Balogh Arthur mellett szerepe lehetett a párt egyik alelnökének, Jakabffy Elemérnek is,⁴⁸ aki akkor harmadik parlamenti ciklusát töltötte, és aki Mikó tehetségére akkor már felfigyelt. Az Erdélyi Fialatok kötelékét formailag ekkor még el nem hagyó főmunkatárs döntéséről László Dezső így írt Jancsó Bélának: „Imre eltávozása inkább jó, mint rossz. Az aktív szerkesztői munkában nem sokat segített, Bukarestben viszont sokat tehet.”⁴⁹ Miután a világháború utáni ötödik romániai választást 1932. június 17-én tartották, a választást megelőző országos kampány összes teendője is rá, a Magyar Párt irodavezetőjére hárult.

Antal Márk marxista szemináriumáról, ilyen irányú, részben szakmai-módszertani, részben filozófiai érdeklődéséről Mikó maga is beszámolt.⁵⁰ Antallal Kolozsváron került kapcsolatba 1932 őszén, az Erdélyi Fialatok nevezetes őszi konferenciája után, tehát már azt követően, hogy *Az erdélyi falu...* kéziratának végleges változatával szeptemberben elkészült. Mikó maga azt írta, hogy Antalnak inkább tanítványa, mint követője volt.⁵¹

Életpályájának látszólagos „ideológiai fordulatait” többször felrötták neki. Megfigyelési dossziéjában olyan dokumentumot is találni, amelyben jobboldali orientáció és balra fordulás, jobboldali pártpolitizálás és baloldali vonzalmak, marxizmus és antimarxizmus tendenciózus felsorolása „politikai páfordulásait” volt hivatva érzékeltetni.⁵² *Az erdélyi falu...*-t ugyanakkor nemcsak a korabeli baloldal mondta nyilvánosan is szocialista szemléletűnek,⁵³ hanem László Dezső

⁴⁸ Csatári Dániel: „Erdélytől Európáig”. In: Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. V.

⁴⁹ László Dezső levele Jancsó Bélának. Sepsiszentgyörgy, 1932. január 8. EF-dok. 168.

⁵⁰ Antal Márk és köre. In: *Akik előttem jártak*. 83–88. Antal Márk (1880–1942) matematikus, tankerületi főigazgató, 1920–27 között a kolozsvári zsidó fiú- és leányiskola, 1940-től haláláig a zsidó gimnázium igazgatója volt. L. még Löwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig*. Kolozsvár zsidó lakosságának története. Koinónia, Kolozsvár, 2005. 92.

⁵¹ Antal Márk és köre. In: *Akik előttem jártak*. 84–85.

⁵² *Note despre activitatea lui Mikó Imre* (Feljegyzések Mikó Imre tevékenységéről). VI. kötet, 120–126. 1973. március 5. A dokumentumokat tartalmazó CD a Mikó család birtokában.

⁵³ Jordáky Lajos: *Szocializmus és irodalom*. A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Társadalomtudományi és Társadalompolitikai Intézetének kiadása, Kolozsvár, 1946. 91.

is: „Több cikkünk jelent meg, amelyik a marxista felfogást tükrözi, ezen felül lásd Mikó Imre falutanulmányát, ami szintén a mi kiadásunkban jelent meg és sok tekintetben magán viseli a marxizmus bélyegeit.”⁵⁴ Idős korában László Dezső Mikót egyenesen „szélsőbaloldalinak” tartotta; amikor a hatvanas évek második felében Tamás Gáspár Miklós arról kérdezte, „miért nem vett részt az Erdélyi Fiatalok a Vásárhelyi Találkozón (ez olyan antifasiszta-népi egységkíséret volt, mint Magyarországon a Márciusi Front)”, László Dezső „mintha készült volna a kérdésre, egyetlen mozdulattal elővette az íróasztalfiókból a romániai magyar ifjú szociáldemokraták akkori nyilatkozatát, és elolvastatta velem. »Mindig azt hittem – mondta –, hogy a népfront a középtől balra állók összefogása, nem a szélsőbaloldal és a szélsőjobboldal koalíciója. No, nem, nem, nem.« Nagy szemeket meresztettem. »Nagytiszteletű úr akkor baloldalinak tekintette magát?« – »Hogyne, ha politizálok [,] és nem vagyok kisebbségi, alighanem a szociáldemokratákra vagy valamelyik szociális agrárpártra szavaztam volna. Tudja, Mikó Imre még furcsább eset: a Magyar Párt tisztviselője, és szerintem a szíve mélyén szélső kommunista.«”⁵⁵

Mikó indulásának és pályafutása további szakaszainak eme különösnek tűnő vonását – hogy, mint szemléletmódját, módszerét tekintve baloldali értékrendet, módszert követő társadalomkutató, egy konzervatív jogvédelemmel foglalkozó kisebbségi politikai párt szakértőjeként, majd politikusaként működött, aki később ismét a baloldalon keresett szövetségeseket; hogy tudományos felfogását nem juttatta érvényre a politika dimenziójában; hogy vallásosságát, hitelveit nem adta fel óvatos „marxistaként” sem stb. – szilárd erdélyi önazonosság-tudata magyarázza meg. Bárdi Nándor helytálló megállapítása szerint ugyanis politikai döntéseiben ugyanazzal élt, amit *Az erdélyi falu...*-ban követendő kisebbségi stratégiaként fogalmazott meg: „a külső körülményekhez való állandó alkalmazkodást próbálta egyensúlyba hozni a történeti hagyományokkal, adottságokkal. Ez azonos a korai transzszilvanizmus programjával.”⁵⁶

⁵⁴ László Dezső: *Helyreigazítások az erdélyi ifjúsági mozgalmakat illetően* [Jancsó Elemér: *Az erdélyi magyarság életsorsa...* c. művéhez]. EF, 1935. II. negyed, nyári szám. VI. évf. 69.

⁵⁵ Tamás Gáspár Miklós: *Egészséges és erős apák*. László Dezső a Farkas utcában. Élet és Irodalom, 2009. január 2. 9.

⁵⁶ *Egy magyar girondista Erdélyben*. In: Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. 11–12.

A diákmozgalmak történetében fordulatot hozott, hogy Demeter János 1932. szeptember 30-án *Falvak Népe* címmel kommunista hetilapot indított,⁵⁷ ám szándékát elmulasztotta az Erdélyi Fiatalok szerkesztőinek tudomására hozni. Az Erdélyi Fiatalok nemsokára tudatta, hogy: „A Falvak Népe Demeter János magánvállalkozása. Lapunk semmilyen vonatkozásban sem áll mögötte.”⁵⁸ Ez az ügy Mikó könyvét is veszélybe sodorta. 1932. december 2-án Jancsó Béla ezt írta László Ferencnek: Demeterék fellépése „visszahatást támasztott, és őket rezerváltságra kényszeríti egyelőre (erről majd szóban). Hogy ő miért nem vonja le helyzete konzekvenciáit az E[rdélyi] F[iatalok]-kal szemben? Ezt nem tudom. Az ilyen irányú puhatolózásra kijelentette, hogy ő ki nem lép, tessék, zárják ki. Én pedig az ő velünk való ellentmondásaiban nem elvi háttérrel látok, hanem egyszerűen az ő természetéből folyó fegyelmetlenséget. [...] tegnap Imrus Dezsővel együtt felkeresett, és nagyon határozottan kívánta, hogy a főmunkatársakat pár nap alatt hívjuk össze, ez döntsön arról, hogy legyen-e karácsonyi szám, döntsön az ő könyve megjelentetéséről és a lap irányáról v[agy] esetleges felszámolásáról, ill. feloszlásáról (?!). Én mondtam, hogy a karácsonyi számhoz, tekintettel a nehéz anyagi helyzetre, mi sem ragaszkodunk, a könyve ügyét meg döntse el ő. Ez úgy áll, hogy Bánffy Ferenc még Bukarestibe [!] írt neki egy levelet, melyben D[emeter] J[ános] lapjára hivatkozva azt kérdezte, mit szól ahhoz az E[rdélyi] F[iatalok]; ő ui. az Imre könyvét csak úgy támogatná anyagilag, ha nem az E[rdélyi] F[iatalok] kiadásában jelennék meg. Imre erre felvilágosította őt, hogy nem az E[rdélyi] F[iatalok] megbízásából adja ki D[emeter] J[ános] a lapját, tehát érte nem is tehető felelőssé. Közben Bánffy F[erenc] olvashatta novemberi számunkat is, mert ezt a kérdést Imre előtt többé nem hozta elő, ellenben felajánlotta támogatását, úgyhogy most már a kiadás biztosítva van [...]”⁵⁹

Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés végre 1932 decemberében jelent meg. Az Erdélyi Fiatalok hasábjain Zágoni István,⁶⁰ később Vita Zsigmond méltatta.⁶¹ Fogadtatásából, a többnyire dicsérő, olykor bíráló, általában elismerő közlemények hosszú sorából elegendő itt a *Magyar Kisebbség* főszerkesztője, a konzervatív szabadelvű Jakabffy Elemér, és a marxista *Korunk* szemleírója, Méliusz József

⁵⁷ Balázs Sándor: *A Falvak Népe huszonöt száma*. Korunk, 1964. január. XXIII. évf. 1. 58–63.

⁵⁸ *A szerkesztőség hírei*. EF, 1932. november. III. évf. 6. 116.

⁵⁹ Jancsó Béla levele László Ferenchez. Kolozsvár, 1932. december 2. EF-dok. 195–198.

⁶⁰ 1932. június. III. évf. 5. 86–88.

⁶¹ „Új magyar nemzedék Erdélyben?” Fialat erdélyi román vélemény az Erdélyi Fiatalokról, a falumunkánkról és Mikó Imre Falufüzetéről. EF, 1933. I. negyed, tavaszi szám. IV. évf. 33–35.

véleményét idézni. Mikó munkájának friss erdélyi visszhangját tekintve Jakabffy véleménye nyomott a legtöbbit a latban. „Nem találtuk a fiatal ember önhittségét, a ’harminc évesek’ néha kissé hangos követelődzését – írta Jakabffy –, de olyan komoly, fáradságos tanulmányt, amely elvégzője részére nemcsak tiszteletet, de jövőt is parancsol. Aki ennek a műnek első két fejezetét olyan szakismerettel olvassa, mint amilyennel mi rendelkezünk ezen a téren, az megállapíthatja, hogy írója nem egynéhány mű felhasználásával alkotott magának tárgyához alapot, hanem szinte mindent elolvasott, megismert, ami helyes látásához nélkülözhetetlen volt. Ezt azonban még igazi érdemnek nem könyvelhetjük el. Az igazi érdem ott kezdődik, amikor társai segítségével [,] fáradságos munkával olyan adatokat szedett össze, amelyek nyilvánosságra először most kerülnek, de amelyek egész kisebbségi politikánk fegyvertárának igen becses eszközei lesznek. [...] Kétségtelenül a legnehezebb feladat a nemzetiségi kérdés múltjának összeállítása volt. De éppen ennél kapunk olyan értékes anyagot, amely [...] egész Erdély nemzetiségi történetére értéket jelent. Mikó és munkatársai ugyanis az *Erdélyi Múzeum Egyesület* páratlanul gazdag levéltári anyagának gróf Bánffy, Mikó és Rhédey levéltári csomóiból rekonstruálták a tanulmány tárgyává tett községekre vonatkozólag a XVII–XVIII. századokbeli nemzetiségi átalakulások képét. [...] Mikó Imre igen tapintatosan jelzi, hogy az úgynevezett kontinuitási elmélettel a románság települését illetően vitába nem száll; adatai azonban a leghangosabban kiáltanak ez elmélet ellen. Szerintünk ez az összeállítás Mikó művének legértékesebb része. Mindaz azonban, amit még kapunk, ugyancsak nagy fáradság, az adatokból vont következtetések pedig logikus és elfogulatlan gondolkodás eredményei.”⁶²

Mikó „enyhén baloldali” szociográfiája felkeltette Gaál Gábor érdeklődését is, aki 1933 elején a marxizmus felé tájékozódó fiatalokat, közelebről Antal Márk körének tagjait igyekezett megnyerni a *Korunk* munkatársainak.⁶³ Könyves Tóth László álnéven Mikó Imre ekkor jelentkezett a *Korunkban Az erdélyi föld sorsa (Móricz Miklós könyve)*⁶⁴ és *A magyar értelmiségi proletariátus Erdélyben*⁶⁵ című írásaival. Műve Gaál legközelebbi munkatársának, Méliusz Józsefnek, aki kezdetben maga is az Erdélyi Fialatok közé tartozott, a mozgalom ideológiai

⁶² Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. MK, 1933. január 1. XII. évf. 1. 20–21.

⁶³ Mikó Imre: *Gaál Gábor oldalnézetben*. Egy alkotóműhely félvszázados történetéhez (1926–1976). *Korunk Évkönyv*, 1976. 62–63.

⁶⁴ *Korunk*, 1933. március. VIII. évf. 3. 260–262.

⁶⁵ Uo. 1933. április. VIII. évf. 4. 319–321.

kárhoztatására, baloldali megbélyegzésére kínált alkalmat. A mértéktartó dicséret és az osztályalapú elmarasztalás kimért egyensúlya a Korunk későbbi, engedékenyebb antifasiszta-népfronti irányvételét megelőzően még a szektás baloldali „marxista Sturm und Drang”-periódus általános hangnemét idézi.⁶⁶

Méliusz úgy vélte, hogy: „Az erdélyi fiatal magyar értelmiség vonalán e könyv fontos állomást jelez nemcsak azért, mert komoly előretörést mutat, hanem azért is, mert elveiben, megállapításaiban és a konzekvenciák levonásában oda mutat megjelenésével, ahova az E[rdélyi] F[iatalok] köré csoportosult értelmiségiek legújabban érkeztek. Hogy kötelezettségekből vagy milyen más motívumokból kifolyólag adta ki az E[rdélyi] F[iatalok] e könyvet, annak kikutatása nem tartozik ide. [...] Mikó I[mre] könyve, ha eleinte – főleg az elméleti vezéreszmék tisztázásában – kialakulatlanok is mutatkozik, a vége felé egyre tisztul s az utolsó fejezetben már egész határozott, nem is említve, hogy [a] társadalomtudományi alapon folytatott történelemkutatás az erdélyi nemzetiségi kérdés előfeltételeinek vizsgálatánál igen sok olyan konkrét jelentőségű anyagot hoz fel színre, ami az erdélyi román és magyar tömegek osztályfejlődésére vet élénk világosságot [...] Mikó végül is a munkásság és a parasztság szolgálatában keresi 'az új nemzedéknek a jövő társadalmához való jogát.' Ez a vallomástétel annak a dialektikus szükségességnek a felösmerése és vállalása, amit az E[rdélyi] F[iatalok] regresszív-ideálista szárnya érdekei és romantikus faji ideológiája káprázatában megtagad.”⁶⁷

Távolodóban

Az őszi főiskolás konferenciával nyilvánvalóvá vált bomlási folyamat formailag az Erdélyi Fiatalok 1933-as alapító értekezleteivel zárult le. László Dezső szerkesztő a helyzet megvitatását március elejére tűzte ki, és 1933. február 21-én körlevelet küldött az alapítóknak. Ebben három kérdéskörben várta a belső munkatársak írásbeli válaszát: „1. Milyen munkát fejtettek ki az alapítók a lap érdekében 1931. július óta? Mennyiben valósították meg azokat a feladatokat, melyeket az 1931. júliusi illetve 1932. februári alapítói gyűlésen vállaltak magukra? 2. Mi-

⁶⁶ Csapody Miklós: *Régi ellenfelek mai öröksége*. In: *Egy nemzedék iskolája*. 347–348.

⁶⁷ (m. n. j.) [Méliusz (Nelovánkovics) József]: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Korunk, 1933. június. VIII. évf. 1. 490. Méliusz az Erdélyi Fiatalokat és László Dezsőt ekkoriban fasisztának mondta, l. *A Széchenyi-ébresztők* (Korunk, 1933. június. VIII. évf. 6. 490–492.) és *Indulás*. A szlovenszkoói középiskolás ifjúság lapja. Uo., 1933. szeptember. VIII. évf. 9. 719–720.).

lyen kérdések tárgyalásának felvételét javasolják az alapítók? 3. A lap jövő munkájára vonatkozólag milyen tervek közös megbeszélését tartják fontosnak?”⁶⁸

László kérdéseire Mikó Imre az alábbi válaszokat küldte: „I. Az 1931. júliusi alapítói gyűlés óta a következő munkát végeztem az Erdélyi Fiatalok mozgalmának érdekében:

1. Újraalakítottam a kisebbségi szemináriumot Fogarasi Géza, Csákány Béla, László Ferenc, Ígyártó Gábor, Kupcsay János, Fogarasi József, Váró György tagokkal, s vezettem a szemináriumot 1932 januárjában történt Bukarestbe való távozásomig. E pár hónap alatt a nemzet, faj, kisebbség fogalmi analízisével, a nyelvhasználati joggal Romániában, a kisebbségi intézetekkel és több előadás keretében a romániai magyar iskolaüggyel foglalkoztunk. Távozásom után Csákány Bélának, illetve Fogarasi Gézának adtam át a vezetést. Az elvégzett munkáról nekik kell beszámolniuk.

2. Úgy 1931-ben Bukarestbe történt távozásomig, mint 1932 novemberétől, ahogy onnan visszajöttem, intenzíven részt vettem az egyetemi egyesületért folytatott küzdelemben, s annak egyes fázisairól az Erdélyi Fiatalokban beszámoltam.

3. A főiskolás egyesületek elnökeinek tanácsában 1931-ben [,] mint az unitárius főiskolások elnöke, 1932/33-ban pedig [,] mint a Bolyai Kör megbízott elnöke vettem részt és fejtettem ki tevékenységet az ifjúsági autonómia és az egyesületközi munkamegosztás érdekében, ami az Erdélyi Fiataloknak is elsőrendű programpontja.

4. 1932. február 28-án a bukaresti Koós Ferenc Kör diáknapjának keretében az Erdélyi Fiatalok megbízásából tartottam előadást az elhelyezkedési problémáról, amihez dr. Willer József kamarai képviselő is hozzászólt.

5. Bukarestben felvettem a kapcsolatot az ukrán főiskolai hallgatókkal, megjelentem [a] nemzeti költőjük, Tarasz Szevcsenko emlékére rendezett emlékünnepeken, ahol a bukaresti száz ifjúsági vezetőkkel is megismerkedtem. Az ukránok elnökével később gyakran összejöttem, megismertettem velük az Erdélyi Fiatalok mozgalmát, adtam nekik több példányt a lapból. Ugyanő (Aurelian Cozac) román nyelven cikket is írt az Erdélyi Fiatalok faluszámába, amit magyarra fordítottam, s ami a faluszámamban meg is jelent (1932. 80.) Ők is kértek tőlem egy cikket lapjuk számára, amit eddig még nem írtam meg.

6. Felkerestem Gusti közoktatásügyi minisztert, akkor még csak dékánt, aki megígérte, hogy 1932 ősze folyamán előadást fog tartani az Erdélyi Fiataloknak

⁶⁸ Az *Erdélyi Fiatalok szerkesztősége az alapító tagoknak*. Kolozsvár, 1933. február 21. EF-dok. 209.

Kolozsvárt a román falumunka irányelveiről. Minisztersége akadályozta meg abban, hogy ezt megtegye, ugyanezért nem tudtam hozzájutni, hogy az Erdélyi Fiataloknak ígért kiadványait át is adja.

7. Bukarestben, ahol lehetett, magyar[-]párti vezetők, magyar diákok, román fiatalok, magyar intellektuelek körében igyekeztem [az] érdeklődést felkeltetni mozgalmunk iránt, és sok előítéletet sikerült is eloszlatnom.

8. 1931 nyarán részt vettem Báró Bánffy Ferenc meghívása folytán az Erdélyi Fiatalok egy csoportjának Kolozsborsán és a szomszédos községekben végzett falumunkájában. Ez év őszén levéltári kutatásokat folytattam, s ezek, továbbá az Erdélyi Fiatalok kisebbségi szemináriumában nyert elméleti kutatások alapján írtam meg *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című könyvemet, ami 1932 decemberében 134 nyomtatott oldal terjedelemben, 1000 példányban az EF Falufüzeteinek 4. számaként meg is jelent. Anyagi részének nagy részét br. Bánffy Ferenc fedezte (12.000 lej), 4000 lej előzetes előfizetésekből és a Demeter Béla Falufüzetéből folyt be, 3200 lejjel adós maradtam a nyomdának, amiből eddig már 2200 lejt letörlesztettem.

9. 1932 novembere óta élénk agitációt fejtettem ki az EF átszervezése érdekében, amire vonatkozó terveimet az alapítói gyűlésen fogom elmondani.

II. Az alapítói gyűlés elgondolásaim szerint a következő szempontok figyelembevételével lehet eredményes és célravezető:

Legelőször a lap anyagi helyzetével kell tisztába jönnünk. Az elszámolásban kitüntetendő, hogy az alapítókát összesen mennyi adósság terheli, vagyis mennyi a lap adóssága. Haladást vagy visszaesést jelent-e az [adósság] az 1931[.] júliusi tartozáshoz képest? Mennyi kintlevőségünk van, és ebből mennyi összeg hajtható be hozzávetőlegesen?

Ez után a lap szellemi ügyeiről kellene rövid és összefoglaló beszámolót adni. Fontosabb kérdések: mit valósítottunk meg az 1932-es [helyesen: 1931-es] programból, mit dolgoztak az alapítók, mi volt a viszonyuk más testületekkel és mozgalmakkal stb. Úgy az anyagi, mint a szellemi ügyekről szóló beszámoló után egymás után minden alapítónak a véleményét ki kell kérni az elmondottakról, azzal a céllal, hogy *mindenki a legszigorúbb önkritikát alkalmazza* úgy a mozgalom, mint önmaga felett.

A helyzetanalízis és az alapítók véleményének meghallgatása után a gyűlés tárgysorozatának második csoportját a lap és a mozgalom továbbfolytatásának vagy tovább nem folytatásának megbeszélése tenné ki.

Itt is legelőször azt kell megbeszelnünk, hogy milyen *gazdasági és jogi* lehetőségei vannak a lap és a mozgalom jövőjének. Gazdasági szempontból milyenek a mai nyomdaviszonyok, mennyibe kerülne a lap előállítása, hány előfizető ga-

rantálására volna szükség, milyen más anyagi erőforrásokra van kilátás (estélyek, támogatás stb.)? Jogi szempontból milyen anyagi felelősséget vállalnak az alapítók, a laptulajdon esetleges átíratása, esetleges jogi személyiséggel bíró egyesület megalakítása stb. Tulajdonképpen már itt eldőlt az a kérdés, hogy az alapítók a mai összeállításban kívánják-e továbbfolytatni a lapot, vagy sem. Abban az esetben természetesen, ha valamelyik alapító a lap azonnali likvidálása mellett van, vagy nem kíván tovább alapítóként szerepelni, kötelessége készpénzben kifizetni a lap mai tartozásából reá eső összeget.

A lap anyagi kilátásai határozzák meg a *mozgalom további munkájának* kereteit. Ez után következne annak a megbeszélése, hogy a lap milyen irányú tevékenységet fejtsen ki, s mivel egy lap elsősorban szervező eszköz, milyen szervező munka induljon a lap körül. Itt ismételtlen minden alapítónak nyilatkoznia kell, miben látja a lap programját, és milyen munkát vállalna ebből a programból? Nem szavazással, de érvekkel a lap irányának természetesen azt a felfogást szabjuk meg, amelyikben az alapítók legalább egy része százszázalékosan meg egyezik, s a más része legalább semleges álláspontra helyezkedik, de a munkából nem marad ki.

Itt már végérvényesen elválnak, hogy az alapítók közül ki akar továbbra is részt venni a mozgalomban, s ezért itt kell megtárgyalnunk, hogy kikkel egészítjük ki a főmunkatársak gárdáját, mivel a mozgalom súlypontját az alapítókról a főmunkatársakra kell áttéríteni. Ez annál is inkább szükséges, mert az alapítókban változás már nem állhat [be], viszont világnézeti és mozgalmi szempontból egyaránt szükség van a haladásra, tehát ellenkező esetben az alapítók kasztja, mint eddig volt, megkötné a mozgalom kibontakozásának a kezeit. Az alapítás tényét ki sem írják a lapra, hanem helyette ismét a főmunkatársak felsorolása szerepelne, vagyis a régi alapítók (akik nem lépnek ki) és az újonnan beválasztottak nevei. Az újan beválasztandóknál a lap világnézeti irányába vágó elméleti felkészültség és a lap szervezőmunkájában való használhatóság az irányadó [...].”⁶⁹

Mikó az alapító beltagok értekezletének (1933. március 8–10.) mindhárom napján jelen volt. A harmadik napon az új program kidolgozására bizottságot állítottak fel, amelynek tagjai László Dezső, Jancsó Béla, Jancsó Elemér és Mikó Imre lett. „Az alapító beltagok általános véleménye, hogy a magunk nemzedékéhez kell szólnunk haladó erdélyi magyar szellemben, de problémakörünket az eddigi főiskolás térről ki kell szélesítenünk általános erdélyi magyar, országos és

⁶⁹ Mikó Imre válasza az Erdélyi Fiatalok körlevelére. Kolozsvár, 1933. március 1. EF-dok. 205–208.

világproblémák által. E pontnál kapcsolódott be bizonyos világnézeti alapelvek tisztázásának kérdése, amire nézve Mikó Imre a 100 %-os tudományos szocializmust ajánlja olyan szemszögnek, amiből minden sajátos problémánkat megvizsgáljuk, akivel szemben viszont László Dezső azt vitatja, hogy ezen kívüli problémák is léteznek, s azok sajátos megoldását is kutatni kell. Balázs Ferenc részletesen és többször is szól a kérdéshez, és hangsúlyozza, hogy eleve vállalt dogmatizmusnak nem barátja, s ennél általánosabb, mindenkire kielégítő alapnak tartja, ha olyan kritikát kívánunk, amely minden mellétekintet nélküli, érdekcsoportokra nincs tekintettel, és főleg, amely tudományos és becsületes véleményeket fejez ki. – A vita után konkrét részeredményeket nem szögeznek le, csak abban állapodnak meg, hogy mindenki szólás-, ill[etve] írásszabadságát egyenlően tisztelni kell, és senkit sem lehet kényszeríteni hallgatásra, ami viszont a tudományos és becsületes vélemények egymásmellettiségét jelenti.”⁷⁰ Március 14-én, értekezletük utolsó napján a gyűlés „Mikó Imrét megbízza a társadalomtudományi rovat vezetésével, amely rovatot teljes hatáskörrel szerkeszti. A szerkesztőbizottság csak a hatóság és az olvasóközönség szempontjából őrzi ellen e rovatot. Az ezt megtárgyaló szerkesztőségi ülésen Mikó Imre is részt vehet szavazati joggal.”⁷¹

Mikónak a mozgalomtól való eltávolodása ez után felgyorsult. Viharos „összeveszésre”, összecsapásra sem ő, sem a másik fél: László Dezső, s még kevésbé Jancsó – nem gondolt, ezt személyiségük, megannyi korábbi közös munkájuk, és az ilyen természetű belső ügyek elintézésének akkoriban általános kultúrája egyaránt kizárta. „Intézményes” kapcsolatuk lassú elhalása mégis hosszú évekig húzódott. Jancsó néha már nehézkes aprólékossága, taktikai és alkati (rokon) engedékenysége László Dezsőnek az Erdélyi Fiatalok egységelvét védő, számon kérő merevségével párosult. Miközben Mikó elszakadását László az alapítók többségével együtt kétségtelen veszteségnek tartotta, a mozgalom fiatal, nagy tehetségű reprezentánsának külön útját, különválását leplezetlen emberi csalódással, erkölcsi értetlenséggel fogadta. Ennek olykor érezhető ingerültséggel, körmonfont körülményességgel adott kifejezést, Mikót pedig László formai dolgokból induló, visszatérő számonkérései, melyek során nemegyszer kényszerült tételes „védekezésre”, még inkább eltávolították. Bár folyóiratuk Észak-Erdély visszacsatolása után kisebbségi helyzetükkel együtt megszűnt, egyetlen, az

⁷⁰ *Jegyzőkönyv az Erdélyi Fiatalok alapító beltágjainak 1933. március 10-én du. ½ 3 órakor a Ref[ormátus]. Koll[égium]. I. e. 26. szobájában tartott gyűléséről.* Uo. 236–237.

⁷¹ *Jegyzőkönyv, mely felvétellett az erdélyi Fiatalok alapító beltágjainak 1933. március 14-én du. 2 órakor tartott értekezletén.* Uo. 239.

Erdélyi Fiatalok köréből történt távozás (kizárás, kilépés, észrevétlen eltávolodás) sem viselte meg a szétválás szereplőit annyira, mint a távozó Mikó és a maradók végső elhidegülése.

Mikó 1933 áprilisában is kitarzott névleges visszavonulása mellett, „de ettől függetlenül vártam, hogy [helyzetem Jancsó Béla emlegette] illetén tisztázására mikor hívnak el vizsgáim letétele után. Ez a felhívás azonban vizsgáim után elmaradt, hogy mi okból, ezt nem tudom, én pedig abban az időben visszavonultam minden közéleti szerepléstől és teljes erővel a doktorátus végleges megszerzéséhez láttam, ami sikerült is egy év múlva. Bár az volt a felfogásom, hogy a rendezést illetőleg nem én, hanem az E[rdélyi] F[iatalok] van késedelemben, a doktori diploma megszerzése és a külföldre való távozásom időpontja között 1934-ben felkerestem László Dezsőt azért, hogy az E[rdélyi] F[iatalok]-kal való viszonyomat rendezzük. Megbeszélésünk eredménye az volt, hogy a kérdést nem zárjuk le hazatérésemig, sőt kértem, hogy a lapot küldjék a címemre, amit Párizsban hiánytalanul és pontosan meg is kaptam. Külföldi tartózkodásom alatt nem dolgoztam egyetlen erdélyi lapnak sem, sőt két pesti rádióelőadás és egy-egy külföld számára készült tanulmánytól eltekintve semmi irodalmi munkásságot nem fejtettem ki, mert külföldre tanulni mentem. Huszonegy hónapot voltam távol Kolozsvártól, s mikor visszatértem s először találkoztam László Dezsővel, azonnal említést tettem neki arról, hogy egyszer össze kellene ülnünk sok kapitális kérdés megtárgyalására, amit ő helyeselt is, de mindkettőnk hibáján kívül és szomorú családi események közbejöttje miatt ez a megbeszélés is elmaradt.”⁷²

Amikor 1937 tavaszán megkísérelte végleg lezárni a közte és az Erdélyi Fiatalok között évek óta húzóódó, lappangó konfliktust, László Dezsőnek írt levelében közéleti hivatása és életpályája legfőbb törekvéseit is összefoglalta: „Nem távolodott el világnézeti álláspontom lényegileg attól, amit 1933-ban vallottam, mert a lényegét ma is abban látom, amit akkor falufüzetem végkövetkeztetéseképpen levontam, hogy a magyar szellemiségnek be kell ágyazódnia a magyar parasztság és munkásság érdekközösségébe, s mint az ő érdekeik értelmi képviselőjének van csak joga a jövő társadalmában való elhelyezkedéshez. De változott az álláspontom annyiban, hogy ma nem tartom valószínűnek, hogy valamilyen osztály diktatúrája útján el lehetne jutni ehhez a minden építő munka számára egyaránt termő társadalomhoz. Nem változott az álláspontom annyiban, hogy a kapitalista társadalom teljes átszervezését ma kevésbé sürgős és elodázhatatlan feladatnak tartanám, de változott az álláspontom annyiban, hogy e

⁷² Uo.

cél érdekében szintén csak tömegnyomorhoz vezető polgár- és világháborús rizikót vállalni nem tartom célirányosnak. Nem változott az álláspontom arra vonatkozóan, hogy Erdélyben éppen úgy, mint a Duna völgyében, a nemzetiségi termelő rétegek összefogása egyenlítheti ki a nagyhatalmi érdekeket szolgáló politikai ellentéteket, de változott az álláspontom annyiban, hogy ez nem közelíthető meg egy semleges néptestvériség proklamálásával, hanem csak mindenik nemzetiség önrendelkezésen nyugvó megszervezésén és belső demokratizálódásán épülhet csak fokozatosan fel. Nem csökkent a hitem a fenti értelemben használt szocializmus üdvözítő voltában, de a szocializmushoz vezető úton éppen olyan fontosnak látom a nemzetiségek egyenjogúsítása érdekében vívott küzdelmet, mint ami bizonyos emberi jogok kiterjesztése a legszélesebb néprétegekre. [...] Az E[rdélyi] F[iatalok]-hoz később csatlakoztam, mert irányával [,] mint haladó szellemű iránnyal egyetértettem, de mindig sürgettem a lap kibővítését és a más csoportokkal való együttműködést. [...] Nem látok ellentmondást és tökéletesen meg tudom érteni, sőt kívánatosnak tartom, hogy személyi vagy párt-ellentéteket félretéve azok, akiknek célkitűzéseik bármilyen szűk területen párhuzamosan haladnak, e közös feladatok megoldására összefogjanak a közös ügy érdekében, ami mindnyájunk személyi és pártérdekénél fontosabb. Az adott esetben ma is hirdetem, mint hirdettem akkor is, amikor a legkizárólagosabb álláspontot képviseltem, hogy a magyar népi érdek szolgálatában bárkivel hajlandó vagyok együttműködni.”⁷³

Mikó végül az „állóháborút” szokott udvariasságával, ám leveleiből ismert hangvételétől kissé már eltérő módon, indignálódott határozottsággal zárta le, amikor László Dezsőnek így írt: „Kedves Barátom! [...] Minden szót félre lehet érteni vagy magyarázni s az ilyen hibás kiindulópontból levont következtetések nemhogy közelebb vinnének, hanem mindinkább eltávolítanak egymástól. Ezért kénytelen vagyok azt kijelenteni, hogy amennyiben nem tudtok más módot találni a kérdés tisztázásához, én ezzel a levelemmel lezártnak tekintem a magam részéről az Erdélyi Fialatok kezdeményezte tárgyalásokat, lemondok az alapítók között esetleg fennálló jogaim érvényesítéséről és nem próbálom többet a veletek való együttműködést 'a lapon belül' keresni.”⁷⁴

⁷³ Mikó Imre levele László Dezsőhöz. Kolozsvár, 1937. május 18. Közli Balázs Sándor *i. m.* 253–254.

⁷⁴ Uo. 250–250.

Erdélyből Európába

1934 tavaszán szerzett jogi doktorátust, disszertációját Romul Boilă professzornál írta *A székely közületi kulturális önkormányzat* címmel.⁷⁵ Miután a kamarába fölvtették, rövid ideig egy kolozsvári irodában vállalt ügyvédi állást, majd tanulmányainak folytatására külföldi ösztöndíjhoz jutott György Lajos közvetítésével.

Szeptembertől év végéig Budapesten, majd Prágában, Drezdában, Berlinben, Hamburgban és Kölnben tájékozódott, 1935 januárjában pedig megérkezett Párizsba. Májustól rövidebb időt töltött Angliában, majd még egy jó évig a párizsi egyetemen tanult. Miközben a világ kitért számára, kapcsolatot talált a francia és a sokfelől Párizsba került szellemi elithez, és az ott tanuló magyar diáktársakhoz egyaránt. „A magyarországi ifjúsággal így alakult ki az utódállamokbeliek közös munkaprogramja: *a nyugati haladottabb eszmevilággal megteremkenyülve, európaibbá tenni a széttagolt magyarságot*. Az erdélyi magyar probléma Párizson keresztül szemlélve, új beállítást nyer. A többi országbeli magyarság kérdéseivel összemérve egyetemes magyar problémává emelkedik, a magyarság Európában való megmaradásának, alkalmazkodásának, kifejlődésének kérdésévé, amit más országokban és más keretek között különböző eszközökkel munkál az új nemzedék. Az erdélyi népek közös jövőjének megalapozására szolgáló konklúziók pedig találkoznak a többi európai nemzetiség hasonló törekvéseivel, mely az egymásra utalt népek békés együttműködéséhez akar elvezetni, végső fokon egybeesik a szociális haladással és csak a társadalmi szerkezet gyökeres átalakításával valósítható meg. S a fentieket végiggondolva, követhet-e más utat az erdélyi magyarság?”⁷⁶

Ezzel Mikó Imre közéleti pályafutásának első szakasza véget ért. Kitanulta az ifjúsági küzdelmek előiskoláját, rátalált hivatására, közel száz kisebb-nagyobb közleményt, cikket, tanulmányt jelentetett meg, és kiadta első könyvét is. Hazatérve csatlakozott a Hitel köréhez, az OMP titkáráként a „sérelemi politika technikusaként” dolgozott, a tudomány művelése mellett nem hanyagolta el sajtóbeli tevékenységét sem, s hamarosan belépett az aktív politikába: 1937 végén képviselőjelöltséget vállalt.

⁷⁵ MK, 1932. július 1. XIII. évf. 13. 365–378. és *Autonomia culturală a comunității secuiești*. Glasul Minorităților 1934. ianuarie-februarie. XII. évf. 1–2. 1–34.

⁷⁶ Mikó Imre: *Erdélytől Európáig*. Debrecen, 1935. 31.